A poc a poc tornaren alguns exiliats i es referen nuclis d'oposició al sistema, en general poc efectius. Fins i tot els catòlics més preocupats per la realitat social començaren a sentir-se incòmodes amb un règim que permetia el grau de misèria, fam i malalties que es palpava al carrer. Però foren minoria i ni s'organitzaren ni deixaren sentir públicament llurs protestes fins als anys seixanta. Els primers vint anys foren dominats per la moral estreta, els actes massius de pietat mariana, els rosaris generals, la missa diària a les escoles i les penes de l'infern des dels púlpits per a qualsevol infracció.

Als anys quaranta sorgiren a Espanya dos moviments dins del catolicisme de caire diferent. Per una banda, José M. Escrivá Albas -nom que canviaria pel de José M. Escribá de Balaguer- publicà **Camino** l'any 1939 i a partir d'ell sorgí el moviment Opus Dei, reconegut oficialment el 1947. L'Opus s'encarregà de l'educació de les èlites econòmiques i socials del país, i a poc a poc, s'introduí a les càtedres universitàries i al món dels negocis. El seu màxim poder dins del règim, amb la col.laboració de ministres i amb membres de "l'Obra" situats a totes les esferes dels estaments militars, econòmics i socials, es produí a la dècada dels seixanta.

L'altre moviment fou protagonitzat per dues associacions de signe contrari: l'HOAC i la JOC. Las Hermandades Obreras de Acción Católica nasqueren el 1946, amb la vocació de ser un moviment apostòlic obrer en el si d'Acció Catòlica. La Juventud Obrera Cristiana, d'origen belga, data de 1947. Ambdues tingueren un cert ressó entre els obrers i es convertiren en *"movimientos de acción cívica y parasindical, dentro del monolitismo del sindicato único y vertical"* (Villalba,1977:76).

Però aquests grups vinculats a les capes populars i més preocupats per la realitat social tingueren poca influència fins el 1953. Intentaren editar el periòdic **Tu**, que defensava tèbiament els interessos dels obrers, però la censura de premsa el feu desaparèixer ben aviat. Tots aquests anys estigueren dominats pel "pietismo mariano", la moral reaccionària i la por generalitzada, que facilitaven la manipulació de les masses, preocupades de sobreviure i d'oblidar el desastre de la guerra.

a) El Concordat de 1953.

El Concordat fou un document de difícil gestació, al qual el ministre Alberto Martín Artajo dedicà molts anys de treball. Pius XII va dubtar molt abans de signar-lo, ja que patí *"les pressions contradictoires des monarchistes proches du comte de Barcelone et des partisans du général Franco"* (Hermet, 1981 b:212), i els seus propis recels.

Pius XII era un home de setanta-set anys, delicat de salut i obsessionat pel comunisme en expansió a Europa i per l'avantguarda teològica que sorgia a diversos països europeus. En aquest sentit, Espanya era un nació que deia *"profesar adhesión al monolitismo romano-católico como garante y modélico de su propio monolitismo político y religioso"* (González-Balado, 1977:79).

El règim franquista necessitava el pacte, com s'ha dit, per augmentar la seva importància de cara a l'exterior i obtenir així el reconeixement internacional, que li arribà el mateix 1953 amb el "Pacto

de Madrid" signat amb els Estats Units, i definitivament el 1955 amb l'entrada a l'ONU.

Alhora, a Espanya l'Església experimentava alguns canvis fruit de la situació general. Per una banda, a partir de 1950, hi hagué una renovació de capellans i de monges. Durant la guerra havien mort molts efectius religiosos. Gràcies a les campanyes pietoses entre la població -i també fruit de la misèria- molts joves entraren als noviciats i als convents. Així, cap al 1953 *gairebé la meitat del clero secular no arribava als trenta anys. Aquests joves, per tant, hi aportaren llur pròpia visió de la situació.*

Per altra part, els clergues i militants catòlics, a partir dels anys cinquanta, començaren a tenir l'oportunitat de mantenir contactes amb les esglésies catòliques d'Europa. Això provocà una sensibilitat més acusada cap als problemes socials i també cap a la mateixa pràctica religiosa a Espanya, que sovint es revelava com a supersticiosa, mancada de base doctrinal i poc cultivada. Els moviments confessionals obrers com l'HOAC i la JOC adquiriren més protagonisme. A poc a poc, anà sorgint el convenciment que calia revisar l'actitud de l'Església respecte dels fidels i proposar sistemes més efectius d'apropament a la societat (4).

Així les coses, el Concordat fou signat el 23 de setembre de 1953 i va acabar de consagrar una situació que s'havia anat configurant des del 1936 . S'ha dit que la signatura del Concordat arribà massa tard (5) perquè alguns sectors de l'Església espanyola, encara minoritaris, començaven a discrepar de les actituds del règim. De fet, el Concordat donà valor de pacte solemne, al més alt nivell, als acords que ja havien pres l'Església i l'Estat el 1941 (González Balado,1977:78).

El Concordat provocà una gran polèmica al món catòlic perquè hi havia raons religioses, doctrinals i polítiques en joc (Ruiz-Giménez,1984:149). El pacte, entre altres coses:

* refermava la confessionalitat de l'Estat Espanyol.

* confirmava la sobirania espiritual i la independència de l'Església com a societat perfecta, i la seva capacitat jurídica i el seu patrimoni.

* acceptava el dret del cap de l'Estat de presentar els bisbes.

* validava l'obligatorietat del matrimoni canònic.

* restaurava els privilegis jurídics dels clergues.

* refermava els ajuts econòmics estipulats per l'Estat a l'Església per a mantenir els edificis, els bisbes jubilats, etc.

* assegurava l'assistència religiosa als centres socials (presons, hospitals, etc) i a l'exèrcit.

* atorgava privilegis als membres de l'Església, que només podien ser jutjats prèvia autorització dels seus superiors i, si eren castigats, complir la condemna en llocs diferents que els seglars.

* reconeixia el paper preponderant de l'Església en matèria d'ensenyament.

La ratificació del Concordat per part de les Cortes es produí el 16 d'octubre de 1953, després d'un discurs del general Franco on presentà Espanya com una nació catòlica exemplar. Tota la premsa, i especialment la dominada per l'Església, es felicità de l'acord. Franco, amb aquesta signatura, obtingué un gran èxit diplomàtic que li obrí les portes de les relacions internacionals. Pius XII, pel seu costat, testimonià el valor positiu que donava al Concordat, atorgant al dictador "La Orden

Suprema de Cristo", que li fou imposada, solemnement, pel nunci Mn. Antoniutti, el 25 de febrer de 1954.

Pel que fa a Catalunya, el Concordat suposà una nova derrota des del punt de vista lingüístic i cultural. Efectivament, el Concordat no reconeixia el dret inherent de l'Església d'usar les llengües minoritàries en la prèdica, el culte i la catequesi. En aquest sentit, el Vaticà es plegà als desitjos i disposicions que havia pres el govern franquista en acabar la guerra, i el que és més greu, *"hizo una excepción en la reivindicación de un derecho que el Vaticano había exigido constara en todos los concordatos anteriores, por ejemplo, en Rumanía (1927), Lituania (1927), Italia (1929), Alemania (1933) y Portugal (1940)"* (Benet, 1979:415). Així les coses, a la dècada dels cinquanta, tot i les protestes i les discrepàncies que anaven sorgint al si de l'Església catalana, les autoritats eclesiàstiques no feren res per reparar el genocidi cultural que havien ajudat a endegar el 1939.

b) La situació de l'Església catalana.

El final de la guerra suposà, a les zones republicanes, la sortida al carrer de tots els símbols religiosos. Els clergues i les manifestacions pies ocuparen les places en manifestacions massives per a redimir els pecats comesos durant la contesa. Catalunya no fou una excepció perquè *"Barcelona había sido una ciudad pecadora y religiosamente desasistida y lo que había que hacer, durante semanas enteras, era organizar misas de campaña en todas partes y actos religiosos expiatorios"* (Ridruejo,1976:170).

Durant la guerra havien mort molts membres de l'Església. D'altres havien estat salvats per la Generalitat o per amics laics i s'havien refugiat a l'estranger o a la "zona nacional". La majoria tornaren en acabar els enfrontaments i recuperaren un lloc preponderant en la nova societat espanyola. D'altres romangueren a l'exili fins a la mort.

L'Església era vencedora, però no ho foren les Esglèsies d'arrels catalana i basca (6). Aviat quedà clar que es podia ser de dretes, però no de "dretes catalanes", i el mateix passava amb el clergat. Es podia ser novici, capellà, bisbe, monja o frare, però no "capellà català", per exemple. A la postguerra renasqué una Església reaccionària i triomfant, però un sector de l'Església catalana quedà marginat, postergat i fins i tot reprimit.

-Els Bisbes-

En aquest sentit s'ha d'entendre , d'entrada, el nomenament dels bisbes que havien de dirigir espiritualment als fidels catalans: tots ells provenien d'altres indrets d'Espanya i cap no era originari de Catalunya. Així, les jerarquies eclesiàstiques ajudaren en la tasca de repressió i desaparició de la cultura i la llengua catalanes, d'una manera conscient, ja que l'Estat els utilitzà per a neutralitzar la tradició nacionalista de l'Església catalana, que sovint havia discrepat de la línia religiosa oficial. La manca de bisbes catalans provocà que els catòlics del país i el clergat baix dirigís les seves mirades cap a un altra centre espiritual: L'Abadia de Montserrat, que al llarg del franquisme i de la mà dels seus abats, Marcet i Escarré, adquirí qualitat de centre resistent i opositor al règim.

El primer bisbe de Barcelona nomenat pel General Franco fou Miguel de los Santos Díaz de Gomara. Prengué possessió de la diòcesi de Barcelona, com a administrador apostòlic, el 24 de març de 1939. El nou bisbe provenia de Cartagena i es considerava un vencedor de la guerra civil, cosa que deixà clara en diversos discursos i a la **Hoja Diocesana**, substituta del tradicional **Full Dominical**. Un exemple en són les paraules amb què començà la seva "Salutación Pastoral":

> *"Afortunadamente para nosotros, nuestro invicto Caudillo, el general Franco, había lanzado un grito de rebeldía contra la tiranía roja y sus ejércitos han recuperado para Dios y para España esta tierra bendita, esta Cataluña amadísima"* (La Vanguardia,30/4/1939).

El nou bisbe desconeixia la situació catalana, els horrors de la guerra i els problemes de la postguerra, i la llengua i la cultura pròpies del país. Díaz de Gomara usà tots els mitjans al seu abast per a

"españolizar Cataluña" i fer propaganda del caudillo. Fou un entusiasta perseguidor de la llengua catalana, que prohibí en tots els llocs on encara s'emprava: els sermons, els catecismes, el seminaris, les estampes i medalles, etc. La seva actuació en contra de la catalanitat de l'Església i també de la seva modernitat arribà a extrems ridículs com la prohibició de la confecció dels *"ornamentos sagrados llamados góticos"* (Benet,1979:411).

Díaz de Gomara, no cal ni dir-ho, no fou ben considerat pels fidels barcelonins. Era massa bel.ligerant i contrari al país on li tocava de viure. Fou substituït, el 1943, pel primer bisbe definitiu de Barcelona, el Dr. Gregorio Modrego, qui s'hi quedaria fins el 1966.

El bisbe Modrego era aragonès i havia estat col.laborador del cardenal Gomà a Tarazona i a Toledo. Havia estat administrador apostòlic d'aquesta diòcesi i també vicari general castrense. En arribar a Barcelona provenia d'Erzani on era el bisbe titular. Com el seu predecessor, desconeixia les peculiaritats de Catalunya, la seva llengua i la seva cultura. Però tot i que no aprengué el català durant els catorze anys que estigué a Barcelona, fou menys bel.ligerant en contra del país que Díaz de Gomara, si bé no féu res per a la seva recuperació cultural en l'àmbit religiós. Potser es podria dir que va ser menys groller en les formes.

Modrego arribà a Barcelona el 27 de març de 1943. El viatge no fou directe, sinó que dos dies abans anà a l'abadia benedictina de Montserrat. El dia 26, acompanyat per l'abat Escarré, anà a Sabadell i després es dirigí cap a Barcelona. La primera carta pastoral que redactà, en plena guerra mundial, destacava que *"quería realizar el tema de Pío XI y Pío XII: "la paz de Cristo, fruto de la justicia, en el*

Reino de Cristo", y pedía una fiel observancia de la justicia social y conmutativa de la generosa práctica de la caridad cristiana".

Modrego impulsà diversos congressos que tingueren més o menys ressò. Feu el "Congrés d'Enaltiment a la Verge", el "Congrés Eucarístic Internacional" i el primer fou el "Congrés de Catecismes", al qual acudiren experts espanyols i estrangers. Molts capellans i fidels tenien l'esperança que d'aquest congrés en sortís un "catecisme català", ja que tots els d'abans de la guerra escrits en català eren prohibits i no es trobaven. No fou així. En fou una conseqüència l'aparició dels primers catecismes catalans clandestins.

Els bisbes de les altres diòcesis catalanes també eren estrangers al país i mantingueren graus de bel.ligerància molt importants en contra de l'especificitat catalana (7). La tasca descatalanitzadora, però, no fou patrimoni exclusiu dels bisbes, sinó que també alguns ordes i congregacions religioses col.laboraren en la supressió de la llengua i la cultura, sobretot des dels col.legis, on eren al front de l'ensenyament privat. A moltes comunitats religioses, tan masculines com femenines, els membres catalans foren obligats a residir fora de Catalunya perquè no poguessin donar exemple de catalanitat als alumes o companys, tant en la parla com en l'ensenyament.

Un cas ben diferent és el del cardenal Francesc Vidal i Barraquer (8), arquebisbe de Tarragona i primat de Catalunya. Fou rescatat per les forces de la Generalitat en començar la guerra i s'exilià. El cardenal patí la destrucció i l'assassinat de temples i religiosos durant la guerra, però també patí per la repressió brutal que caigué sobre la zona republicana en acabar-se aquella. Vidal i Barraquer morí al seu exili de

Foyer Sainte Elizabeth (Friburg, Suïssa), el 13 de setembre de 1943 i fou enterrat a la cartoixa de La Valsainte, en espera de poder tornar al seu país. El general Franco, cap d'un Estat autoqualificat de catòlic, no el deixà tornar a Catalunya perquè el considerava contrari de la "unidad nacional" i als propòsits del govern. Vidal i Barraquer no havia firmat la **Carta Pastoral** dels bisbes espanyols de 1937, fou neutral durant la guerra i mantingué molts contactes amb el Vaticà per a indicar-li les directrius que havia de prendre (Benet,1979:422 i ss).

Vidal i Barraquer protestà, davant del Vaticà, en cartes constants al Papa, per totes aquelles actuacions del govern franquista i dels nous jerarques eclesiàstics que perjudicaven Catalunya. Alguns dels temes que foren objecte de les seves protestes varen ser:

* la prohibició de l'ús de la llengua catalana.
* la salutació feixista per part del clergat.
* l'ús del culte catòlic com a propaganda del règim franquista.
* la designació de bisbes no catalans per a Catalunya.

Sempre defensà la reconciliació i la pau entre els vencedors i els vençuts. L'odi dels vencedors contra el cardenal fou tan gran que per a evitar que dirigís l'arxidiòcesi des de l'exili per mitjà dels vicaris episcopals, aquests foren detinguts i desterrats a d'altres ciutats espanyoles. El Dr. Francesc Vives, vicari general suplent, acabaria a Pamplona i no torna a Tarragona fins al maig de 1940. El canonge Salvador Rial fou enviat a Sant Sebastià.

A Vidal i Barraquer, els catòlics més integristes i contraris a la República l'insultaren qualificant-lo de "el cardenal republicà" i "el cardenal separatista". De fet, al cardenal no li agradava la IIª República perquè suposava *"una forta sacsejada en l'ordre polític,*

ideològic, moral i religiós" (Batllori,1979:353), però estava convençut que ni els catòlics ni l'Església com a institució s'hi podien oposar per a enderrocar-la.

Pel que fa al seu separatisme, Vidal i Barraquer fou amic pesonal del president Macià, un defensor de Catalunya, i treballà per a mantenir bones relacions entre Catalunya i el govern de Madrid. Els seus estudis de dret -era doctor en Dret i advocat en exercici-, el diferenciaven dels altres bisbes espanyols, que només posseïen formació eclesiàstica, en la seva concepció de l'Estat i la bona predisposició política. En canvi, fou una persona tancada en els afers socials, en part per la seva ascendència burgesa i també perquè les masses obreres i camperoles dels anys trenta prengueren un caràcter antireligiós en els moviments socials que formaren.

El cardenal tenia una gran tendència a separar l'acció pastoral de les activitats socials i polítiques. De tots els adjectius que li adjudicaren, el de "cardenal de la concòrdia" fou un dels que realment li esqueien, per la seva bondat d'esperit i el convenciment que calia reconciliar els ciutadans enfrontats. En tots aquests sentits, es pot dir que Vidal i Barraquer fou l'antítesi d'un altre cardenal català, Isidre Gomà, representant genuí d'un tipus de catolicisme bel.ligerant i tancat al món (9).

La mort del cardenal suposà un cop dur per als catòlics militants catalans, i més per a tots aquells qui l'havien tractat i havien treballat amb ell durant la guerra:

> *"14/9/1943: M'arriba una notícia terrible: ha mort el cardenal Vidal i Barraquer! Que al cel sigui!. Podrà dir, com el papa (quin era?)- "He estimat la justícia i he odiat la iniquitat i per això moro a l'exili". A Catalunya, a diversos llocs, es feren funerals en la*

seva memòria, senzillament, però amb les esglèsies plenes" (Serrahima, 1972:137).

-La llengua i la cultura-

L'altre cop fort contra l'Església catalana fou la prohibició d'utilitzar la llengua pròpia en les prèdiques, l'ensenyament del catecisme, les estampes i medalles, els llibres religiosos, les revistes i els diaris i els fulls dominicals, i qualsevol acte de culte catòlic. La prohibició sortí als diaris de Barcelona i al **Boletín Oficial de la Diócesis** de Barcelona, al número 1 del 15 de març de 1939 (10).

El català quedava bandejat de la vida religiosa i això afectà totes les associacions catòliques que a partir de 1939 hagueren d'emprar l'espanyol en les reunions públiques i privades. El "Foment de Pietat", l'editorial catalana de temàtica religiosa més important, hagué de canviar el seu nom pel de "Editorial Balmes" i publicar únicament material (llibres, estampes, opuscles, catecismes) en castellà. Al mateix temps es prohibiren les publicacions religioses que gosaven publicar en català.

El **Full Parroquial** de Valls reaparegué, en català, en el seu primer número, el 19 de febrer de 1939, per ordre de l'arxiprest Dr. Joan Gassia. El diumenge següent, però, sortí ja la **Hoja Parroquial** en castellà. El diari **El Matí**, de molta importància abans de la guerra, no tornà a aparèixer, com tampoc **El Bon Pastor** ni **La Paraula Cristiana**, reformada anys més tard. Els volums de la **Bíblia de Montserrat** i els llibres publicats per la "Fundació Bíblica Catalana" desaparegueren del

mercat i no foren reeditats fins anys més tard. Per exemple, no va ser fins el 1946 que sortí el volum IX de la **Sagrada Biblia** de la "Fundació Bíblica Catalana". També el mateix any la nova Editorial Balmes edità els **Llibrets d'instrucció piadosa**.

Fou rigorosament prohibida pel bisbat la "Federació de Joves Cristians de Catalunya" (FJCC), organització catòlica d'arrelament important entre els joves, i que tenia un marcat accent catalanista. Estava inspirada en els moviments més moderns de l'Acció Catòlica Europea i comptava amb moltes publicacions redactades en català. En acabar la guerra, els seus dirigents parlaren amb Díaz de Gomara per a reorganitzar els "fejocistes", però aquest s'hi negà rotundament, perquè considerava que l'associació era "separatista". Ben al contrari, obligà a la creació d'una associació catòlica juvenil de signe totalment contrari, la "Juventud Esapñola de Acción Católica" (11).

Aquesta associació s'ocupà només del foment de la pietat, d'organitzar congressos eucarístics, de fer via-crucis i processons de tota mena i de coronar "mare-de-déus". El 1946, un grup d'antics "fejocistes" creà la "Orientació Catòlica i Professional de Dependent" (OCPD), i aquests desenvoluparen la "Joventut Obrera Catòlica" (JOC). Aquests crearien els primers nuclis de catòlics compromesos amb els problemes socials dels barris obrers de Barcelona, com Can Tunis, El Bon Pastor, i Nostra Senyora del Port. La OCPD publicà el periòdic **Tribuna**, on hi havia textos en català i des d'on es glossà, per exemple, la figura de l'abat Marcet en la seva mort.

Hi hagué molts capellans que patiren directament les conseqüències de no poder predicar en català. Hi hagué campanyes des de la premsa de

tot Espanya, i no només des de la catalana, contra aquells capellans que no parlaven únicament en espanyol. Aquests reberen amenaces i se'ls imposaren multes. El grau de tensió i de repressió arribà a extrems molt elevats, i així, a les grans ciutats, durant els anys quaranta era realment difícil de trobar una sola missa en català, ja que qualsevol fidel o camarada presents en el temple podien denunciar al capellà que gosés predicar en català. La demostració és que a la ciutat de Barcelona, la represa forta de les misses en català no es produí fins als anys seixanta, després del famós "afer Galinsoga".

A les comarques, en canvi, la situació varià, a poc a poc, ja als anys quaranta. Sovint, tots els feligresos i el propi capellà eren catalans, havien parlat sempre en català i se'ls feia difícil canviar de llengua. Tots es coneixien i era més difícil que es produís una denúncia per aquesta raó. Així, als pobles, la recuperació de la llengua en la prédica fou més ràpida que no a les ciutats. I és que, afortunadament, el règim no podia controlar-ho tot.

Generalment, fou el clergat baix el que es mantingué fidel a la llengua del poble, ja que eren ells els qui hi estaven en contacte i sabien els problemes que cadascun patia. Molts d'ells, doncs, contradigueren les ordres dictades per les tropes d'ocupació i per les noves i espanyoles autoritats eclesiàstiques imposades al país. Els càstigs més freqüentment imposats als capellans que havien predicat o publicat en català foren apartar-los de les seves parròquies i de la gent que coneixien.

Als intents dels rectors i dels capellans de continuar usant la llengua s'hi sumaren els projectes clandestins de publicar catecismes i

revistes en català. Els catecismes clandestins veieren la llum en algunes parròquies, com la de Sant Celoni, i tenien una difusió restringida a la gent del poble - els nens- que havien d'aprendre catequesi. La seva qualitat solia ser deficient -manca de paper, impremtes casolanes- però era la suficient per a complir la finalitat docent que perseguien. Aquests catecismes foren deguts a la iniciativa particular dels rectors de les parròquies i no responien a cap moviment de resistència cultural reliosa més ampli.

De fet, els capellans, en acabar la guerra, tingueren dues tasques fonamentals a fer a tots els pobles i ciutats:

- d'una banda, reconstruir, en molts casos, part dels temples i parròquies que havien quedat malmesos pels estralls de les bombes o la barbàrie dels incontrolats. En la reconstrucció fou decissiu l'ajut econòmic que aportà l'Estat.
- d'altra banda, s'hagueren de preocupar d'acollir molts forasters que arribaren a Catalunya amb el final de la guerra i no tenien on anar. Els més comprensius i que havien patit menys els efectes de la guerra, havien de predicar, a més, amb l'exemple, el perdó i la reconciliació entre els membres d'una mateixa comunitat, dividits pels efectes de la lluita.

Cap a mitjans anys quaranta, i aprofitant els moments de dubte del règim pel resultat de la IIª Guerra Mundrial, sortiren altres publicacions en català de caire religiós. El 1945 aparegué **Camí**, una revista ciclostilada, feta per Josep Bagunyà, Jordi Bassols, Enric Solé Galceran, Ramon Tous, Carles Grenzner i Manuel Ibáñez Escofet. Es reunien a can Jordi Bassols i imprimien el full a la ciclostil del

magatzem que Ramon Tous tenia a Sants. Les promeses dels redactors repartien els fulls a les bústies de les cases.

El 1947 sortí al carrer **Forja**, revista mensual bilingüe que era la portaveu de la "Confraria de Nostra Senyora de Montserrat, de Virtèlia". Era feta pels alumnes i ex-alumnes de les Escoles Virtèlia, seu social de la redacció (Via Augusta,197). Tenia 28 pàgines i cobertes, i era impresa als tallers del Monestir de Montserrat. El format era de 125 x 155 mm, a una i dues columnes i costava deu pessetes cada número. La suscripció per a tot l'any en costava cent.

També el 1947 veié la llum **L'Escut de Gràcia**, una circular informativa de l'Ofrena que Gràcia feu a la Mare de Deu de Montserrat. En sortiren cinc números, tolerats, on figurava el nom i l'adreça de l'impressor. El mateix 1947, amb motiu de les Festes d'Entronització de la Verge de Montserrat, hi hagué força fullets i revistes. Per exemple aparegué la revista de la "Confraria de la Mare de Deu de Montserrat" i les cartes-circulars ciclostilades de la "Comissió Abat Oliba". La revista **Ariel** dedicà un número sencer a l'esdeveniment.

El 1947, fora de Barcelona, sortí el full setmanal **La Veu de la Parròquia**, fundat per Mn. Ramon Muntanyola, rector dels Omells de Na Gaia, a la província de Tarragona (12). Des del primer de novembre fins al 15 d'agost de 1948 la revista fou exclusivament per als feligresos de mossèn Muntanyola. Des de l'agost del 48 i fins el 12 de març de 1950, la revista tirà prop de sis mil exemplars que es reparetiren a quarantasis indrets de la província de Tarragona. El nou arquebisbe de Tarragona, Benjamín de Arriba y Castro, ordenà la seva desparició. **La Veu de la Parròquia** fou substituïda, des del 19 de març de 1950, per una

Hoja Diocesana en castellà, que es distribuïa a tota la província de Tarragona.

Mossén Muntanyola, però, no es rendí i pocs mesos després, el juny de 1950, inicià **Ressò Parroquial**, que limitaria el nom a **Ressò** a partir del número dos. Aquesta esdevingué una revista literària de caire populista, una mica en contraposició amb l'aire elitista i intel.lectual de la revista **Ariel**. **Ressò. Cròniques i comentaris d'actualitat** era mensual. Contenia moltes il.lustracions i solia tenir 24 pàgines a dues columnes. S'imprimia a les Gràfiques Columba i el seu format era de 255 x 155 mm. Hi col.laboraren cristians compromesos amb la resistència intel.lectual al règim i que residien a Barcelona, com Maurici Serrahima i Màrius Lleget, J. Serra i Gasulla i Carles Muñoz Espinalt, Mn. Camil Geis i Blai Bonet. La revista fou suspesa quan el número 11, de gener de 1952, era al carrer repartit clandestinament. S'obrí un procés i foren detinguts tres col.laboradors de Barcelona de Mn. Muntanyola: el distribuïdor Salvador Torrell, l'editor Joan Grasses i Manuel Juliachs. Foren multats amb deu mil pessetes. Arran d'això, mossén Muntanyola fou traslladat a La Selva del Camp per ordre de l'arquebisbe.

El mes de maig de 1949 sortí al carrer **Germinàbit. Circular de la Unió Escolania de Montserrat**. Era de periodicitat mensual, amb quatre fulls en un sol plec i sense cobertes. Sortí fins el 1963, tot i que el 1959 es fusionà amb **Serra d'Or** durant un temps, i cap al Nadal de 1955 varià el format, posà portades i arribà fins les 24 pàgines. Al primer número, **Germinàbit** explicava les seves intencions:

> *"Convertir el nostre noticiari en una publicació de més consistència en la qual els antics escolans trobessin reflectides, ultra les activitats de la Unió, la vida de l'Escolania i els fets més sobresortints del Santuari Montserratí"*

Germinàbit emprà el català, i a partir de 1954 varià una mica la característica de butlletí de l'Unió, per a donar més importància a la secció de cultura, incorporant-hi les firmes d'intel.lectuals consagrats i de joves que començaven a col.laborar en les tasques de la resistència (13).

Els franciscans crearen **Franciscàlia**, dirigit per l'associació del mateix nom creada pel pare Basili de Rubí, personatge important de l'Església catalana durant el franquisme. Entre la multiplicitat d'activitats que desplegà destaca la fundació de "Franciscàlia" de finalitats culturals i religioses. L'entitat protegí i activà la represa cultural i literària catalana amb l'organització de conferències, cursets, recitals, etc. Esdevingué un centre de cultura i d'ideologia catalana, democràtica i franciscana, i aixoplugà, als anys cinquanta i seixanta, els *"sindicalistes, universitaris i polítics que no disposaven de llocs de reunió amb un mínim de seguretat"* (Llimona,1986:54) (15).

Des del Seminari de Solsona, s'impulsà, el 1951, la revista **L'Infantil**, destinada als infants. Amb moltes dificultats la revista suportaria els mals temps i acabaria convertint-se en **Tretzevents**, molt millor que la publicació inicial.

Clandestinament veié la llum la segona època de **La Paraula Cristiana** el 1949. Aquesta revista havia estat fundada el 1925 pel canonge Carles Cardó -exiliat des del 1936 fins el 1955, i que tornà a Catalunya ja malalt, per a morir-hi el 1959-, i era d'una gran qualitat intel.lectual i literària. Desaparegué en iniciar-se la guerra civil. La represa fou molt breu, tres números, i de baixa qualitat, *"un foli a ratlla seguida estampat amb ciclostil"*. **La Paraula Cristiana** es limità a reproduir

textos d'altres revistes religioses europees i discursos del Papa Pius XII. L'època no donava per a res més.

Totes aquestes petites revistes amparades per l'Església, tot i no pertànyer a un moviment ampli i organitzat, serviren per a anar conquerint espais de llibertat. Eren iniciatives minoritàries que, sumades a les altres iniciatives, com fer edicions de bibliòfil o donar conferències als joves o organitzar sessions de lectures de poemes a cases particulars, configuraren una manera culta de resistir al règim franquista i al seu afany d'anorrear la cultura i la llengua pròpies del país.

Des de l'Església, alguns capellans i alguns ordes monàstics, com bendictins i franciscans, aportaren el que pugueren a aquesta recuperació. L'Església havia quedat molt tocada per causa de la guerra: massa morts de religiosos i destrucció de temples i propietats eclesiàstiques provocaren que no tots els capellans que tornaren ho fessin amb l'ànim prou serè i esperit de perdó. A més l'Església catalana patí una greu mutilació intel.lectual. Moltes revistes culturals dominades per l'Església o d'inspiració cristiana no reprengueren les activitats, bé perquè no podien usar el català, bé perquè els seus resposnables eren morts o a l'exili, o perquè després de la guerra variaren la seva línia d'actuació respecte del país.

Els seminaris catalans representaren *"un fet excepcional, comparats amb els internats religiosos o amb les facultats universitàries"* (Totosaus,1975:15). De fet, els seminaris de Solsona, de Vic i de Barcelona, a poc a poc, introduïren aspectes de la cultura catalana i defensaren la llengua del país. Uns exemples serien: * la revista

L'Infantil, ja citada i promoguda a Solsona; * el recull de poemes **Estudiants de Vic- 1951**, que duia una carta-pròleg de Carles Riba; i *l'exposició, el 1952, de publicacions catalanes d'avantguerra al seminari de Barcelona.

Així les coses, no hi havia una línia d'actuació de l'Església en favor de la cultura catalana, sinó les activitats que, pel seu propi risc, poguessin emprendre alguns rectors o professors del seminari. Les accions eren sempre molt limitades:

* representacions d' "Els Pastorets" a algunes parròquies;

* classes de català i préstec de llibres catalans als feligresos i seminaristes preocupats per la història o la literatura del país;

* estudi de temes locals en català;

* publicació de fulls parroquials o revistes ciclostilades en català, de manera clandestina;

* permís per a celebrar festes literàries -com les de Cantonigrós i Riells del Montseny-;

* ensenyar a ballar sardanes a les parròquies.

I poca cosa més. La importància de l'Església, doncs, es veié limitada per l'actuació de les autoritats eclesiàstiques forasteres i contràries a les peculitaritats del país. El poc que es féu es degué al valor d'algunes individualitats i, amb el pas dels anys, als centres parroquials des d'on s'impulsaren activitats per a joves. En aquest sentit, el moviment escolta fou vital per a educar en la catalanitat noves generacions que a l'escola només aprenien la parcial història de l'España imperial, ignorant la realitat de Catalunya.

-L'Escoltisme-

L'escoltisme fou molt important per a la recuperació de la pròpia cultura, ja que permeté arribar a un sector de la joventut, a la qual no hi havia altra forma d'accedir. La voluntat del règim franquista era liquidar l'associacionisme i controlar tots els espais de trobada, tant d'adults com de joves. Sortosament, no en saberen prou, i en certa mesura, fracassaren en l'intent d'unificar totes les associacions corals, recreatives, etc., sota el "Frente de Juventudes" i "Educación y Descanso". Els joves espanyols, si volien fer alguna cosa, havien de ser membres forçosos del "Frente de Juventudes". L'única alternativa possible eren les associacions juvenils creades per l'Església, aliada del règim, i que, per tant, no podien suprimir. Així fou com ocupar i recuperar aquelles associacions que eren en mans de l'Església, esdevingué un objectiu constant per als resistents de la cultura catalana, ajudats per religiosos que compartien les mateixes idees.

L'escoltisme era obert. Tenia la protecció d'alguns membres de l'Església catalana, tot i que el bisbe de Barcelona, Gregorio Modrego, no li donà aixopluc efectiu fins que el seu promotor, Mn. Antoni Batlle, era al llit de mort, el 1955 (16). En el reconeixement oficial hi pesà l'acció del nunci Antoniutti, qui de jove havia estat consiliari dels escoltes italians, i per tant, era favorable a aquest moviment. Els dubtes de Modrego foren motivats perquè es trobava enmig de diferents interessos, i havia d'actuar de manera cautelosa.

El bisbe Modrego solia inclinar-se per les tesis del Ministeri de Governació, però havia d'escoltar, a més, el clergat més puixant i

reaccionari de Barcelona en contra dels escoltes i les tesis a favor de l'abat de Montserrat. De fet, l'abadia i els monjos sempre ajudaren el moviment escolta:

> *"Fins i tot si volíem celebrar una reunió de caps o organitzar un camp escola, unes jornades de recer... els monjos ens facilitaven sales on podíem dialogar i on no era pas imprescindible de que parléssim de religió"* (Torres,1983:86).

A mida que anaren passant els anys i el moviment escolta no parava de créixer, les pressions del Frente de Juventudes, les accions violentes de la Falange i la persecució de la Guàrdia Civil i altres autoritats anaren minvant. Probablement hi influiria el fet que l'escoltisme creixia mentre que el Frente de Juventudes no guanyava nous adeptes. I és que a Catalunya no arribà a tenir mai una gran implantació.

Antoni Batlle i Mestres (1888-1955) fou el promotor de l'escoltisme a Catalunya. Fou ordenat sacerdot a Barcelona el 1912. Era doctor en filosofia i en teologia. Fou professor a escoles privades a la postguerra i es preocupà sempre per la pedagogia activa. Abans de la guerra, col.laborà amb els grans pedagogs com Alexandre Galí i Maria Montessori, ja que era professor de Blanquerna i de l'Escola del Mar i secretari del Seminari-Laboratori de Pedagogia de la Mancomunitat de Catalunya. S'integrà al "Moviment Escolta dels Minyons de Muntanya", creat per Batista i Roca el 1927 a partir de les idees de Baden-Powell. Mn. Batlle fundà l'"Agrupament Mare de Déu de Montserrat" el 1930.

Durant la guerra s'exilià a Suïssa, on aprofundí en les arrels del moviment escolta i mantingué contactes amb els dirigents escoltes suïssos, anglesos i francesos. Quan tornà a Catalunya reprengué les activitats escoltes el 1942, ajudat per Jaume Font i altres antics

dirigents. Fins a la seva mort es dedicà a difondre i afermar el moviment, en una tasca que considerava vital per a la recuperació del país. La feina de formació de les noves generacions de catalans en els principis de l'escoltisme ha fet que hagi estat considerat com un dels homes més importants de Catalunya de la primera postguerra.

> *"Volem que siguin catalans de soca-arrel el pla i la serra,*
> *volem que sigui català, avant, minyons,*
> *l'esdevenir de nostra terra, avant, minyons, avant"*

Diu la tonada de l'himne dels minyons de muntanya. Aquesta voluntat era clarament assumida per mossén Batlle, qui inicià la represa de l'escoltisme a la postguerra a partir d'unes classes de catequesi per a nens, que, a poc a poc, es transformaren en una secció de minyons.

El seu projecte era *"fer servir el mètode escolta (...) per fer, d'uns nois amorfs i adotzenats per un món tan buit com baladrer, uns homes catalans i cristians, definidament catalans i definidament cristians"* (Pedrals,1981:43). Mn. Batlle estava convençut de la importància de la formació del caràcter amb l'exigència personal i amb l'engatjament. Aquest convenciment era transmès i explicat als escoltes, a qui el capellà atorgava la missió d'ajudar a refer Catalunya de la guerra.

La represa s'iniciava inculcant als joves l'amor a la pròpia pàtria i als seus símbols, no sense prendre les mesures per a evitar més conflictes i recels dels que ja despertava entre les jerarquies civil i eclesiàstica afectes al règim.

> *"Tractant amb jovent que poden repetir inconscientment sense mirar qui escolta el que posem allà -(es refereix a un periòdic mural)-, eviteu sempre les discussions i les definicions de pàtria. En canvi, feu-ho molt fort sobre l'amor, la cultura i l'ús de la llengua. I el resultat és el mateix i la posició inatacable"* (Pedrals,1976:10).

L'educació dels escoltes per al futur, en contraposició a moltes de les coses que se'ls ensenyava a les escoles on anaven, fou la idea bàsica de Mn. Batlle. Per a esdevenir escolta calia que l'aspirant fes la promesa, o sia, es comprometés públicament, a continuar el seu treball de creixement personal dins de l'anomenada "llei escolta", que tenia com a valors: Déu, el País, la lleialtat, el sentit dels altres, el bon humor i l'honestedat.. Tot això havia de fer que un minyó tingués una vida lliure, humana i profunda. La llibertat d'acció de cadascuna de les agrupacions ajudà a inculcar aquests principis, ja que els nens i els joves havien d'aprendre aviat a prendre decissions.

Però per als escoltes i els seus dirigents, les coses no eren fàcils. La situació política que pretenia liquidar l'associacionisme no els era favorable i, així, tingueren topades amb els rivals del Frente de Juventudes i amb les autoritats civils. Els exemples més clars d'aquesta situació foren:

1) El gener de 1951 fou tancada - i multat l'impressor amb deu mil pessetes- la revista **Baloo**, feta en català pels escoltes (17). Havia començat a aparèixer el 1949, i fins a la seva supressió en sortiren dotze números.

2) El 1952, durant la segona Pasqua, dos camions plens de falangistes atacaren un important campament d'escoltes instal.lat al Montnegre, que comptava amb la presència de Mn. Batlle. Aquest fou insultat i en quedà molt afectat (Torres,1983:76 i ss). Aquesta actuació provocà que Mn. Batlle i altres capellans insistissin al bisbe de Barcelona perquè donés l'aixopluc oficial al moviment escolta. D'altra banda, el moviment passà per uns mesos de problemes, ja que molts pares

tenien por de deixar anar als seus fills petits a les excursions, ja que temien la repetició dels atacs i les amenaces. Els escoltes prengueren precaucions en la vestimenta, en posar senyeres, en les insígnies, etc. Després dels mesos de por, el moviment escolta reprengué amb més força encara les activitats i augmentà els seus efectius durant tota la dècada dels cinquanta.

Molts dels nens que foren escoltes, amb els anys esdevingueren obrers i estudiants compromesos en contra del règim franquista. I anys més tard entrarien a formar part de les classes dirigents de Catalunya. A ells, l'escoltisme els havia ensenyat *"el sentit de la feina ben feta i ben acabada, esperit cooperatiu i sentit crític"* (Pedrals,1981:39). De fet, als anys cinquanta, l'escoltisme fou la institució "de masses" que més va fer pel redreçament de la consciència nacional catalana.

-L'Abadia de Montserrat-

A Catalunya i al País Basc fou on durant el franquisme es produïren les manifestacions d'oposició catòlica més fermes al règim. La crítica a les estructures vingué motivada, bàsicament, per l'intent dels aparells de l'Estat de neutralitzar la tradició nacionalista d'ambdues esglésies, on el clergat baix i els militants catòlics havien estat defensors de la llengua, la cultura i les peculiaritats del propi país.

A Catalunya, l'abadia benedictina de Montserrat jugà un paper destacat perquè era la seu d'un moviment religiós intel.lectual força superior al nivell general catòlic espanyol. A més era un centre de catolicisme de caràcter diferent al de la resta de l'Estat, perquè no estava vinculat al centralisme madrileny i en canvi, podia mostrar actituds nacionalistes.

Es cert que els monjos benedictins de Montserrat havien destacat per la seva preparació i activitat intel.lectual. La preocupació per la ciència i la cultura, i alhora pel propi país, portà a la comunitat montserratina a defensar la cultura, tot exercint una tasca intel.lectual notable que donaria grans personalitats científiques com els pares Anselm Albareda, qui es ventava de no haver escrit una paraula en castellà en tota la seva vida, i que arribà a bibliotecari del Vaticà i a cardenal; el pare Gregori M. Suñol, músic; el pare Bonaventura Ubach, aventurer i estudiós de la Bíblia; el pare Gusí, preocupat per l'art; el pare Llorenç Nicomedes, filòsof i escolàstic; el pare David Pujol, instructor del futur abat Escarré; el pare Hilari Raguer, historiador d'una generació més jove que els anteriors, etc.

Però l'actitud de Montserrat i dels seus responsables no fou la mateixa durant tot el franquisme. La oposició més frontal arribaria als anys seixanta. De 1939 a 1953 s'observà ja l'evolució ideològica en el si de la comunitat benedictina.

No és de sorprendre que, en acabar la guerra, els benedictins estiguessin agraïts al general Franco i al seu règim. Durant la guerra civil havien mort vint-i-tres monjos i havien desaparegut peces de valor, tot i els esforços de la Generalitat i del seu delegat al Monestir, Carles Gerhard, per a evitar-ho. Molts monjos havien hagut de fugir a l'estranger, ajudats per la Generalitat, o s'havien amagat a cases particulars de parents i coneguts. El monestir, durant la guerra, fou ocupat per la "Brigada Líster", convertit en hospital militar, en residència del president de la República, Manuel Azaña i, fins i tot, l'1 de febrer de 1938, acollí una sessió de les "Cortes" presidida per Martínez Barrios i amb l'assistència de Juan Negrín com a cap de govern. En definitiva, l'abadia i els monjos patiren la situació de violència creada durant la guerra pels grups d'incontrolats i moltes ferides i mals records dels anys de guerra trigarien en ser esborrades (18).

-Els Abats-

Antoni M. Marcet era l'abat coadjutor de Montserrat des de l'any 1913. Li tocà de viure els temps difícils de la dictadura de Primo de Rivera, de la IIª República, dels fets d'octubre de 1934 i de la guerra civil com a cap del monestir. Passà molts problemes amb les autoritats de Madrid per causa de la seva defensa de la cultura catalana i del seu

"separatisme", que el forçaren a marxar de l'abadia durant la primera dictadura (19).

Marcet era un home afecte a les idees del bisbe Torres i Bages, impulsor de la **Bíblia de Montserrat** en català, amic de Prat de la Riba i partidari de la Lliga. Patí en els temps de la República per l'anticlericalisme que es respirava, però mantingué molt bones relacions amb els presidents de la Generalitat Macià i Companys, i amb diferents consellers del govern. Aquesta mútua simpatia es veié demostrada en esclatar la guerra, ja que la Generalitat va fer tot el que pogué per salvar els monjos i el patrimoni de Montserrat.

Durant la guerra, l'abat Marcet s'exilià a Itàlia i passà a la "zona nacional" el 1937, on era molt mal vist pel seu catalanisme, ja que havia impulsat la total catalanització de la vida interna i externa del monestir. Marcet s'instal.là, amb altres monjos, al balneari de Bescolain de Navarra, amb serioses dificultats (Massot,1978 a:31). De fet, tornà a Montserrat perquè alguns monjos, entre els quals es trobava Aureli M. Escarré, ja s'havien "apoderat" de l'abadia. El govern havia nomenat un "comissari eclesiàstic" de Salamanca que havia de fer-se càrrec de Montserrat. Fins i tot es deia que l'abadia seria entregada pels vencedors a un altre orde religiós que no hagués demostrat tanta vocació catalanista com el benedictí, o en el millor dels casos, a benedictins castellans.

El fet és que el 26 de gener de 1939 s'hi instal.laren alguns dels antics monjos i quan, quatre dies més tard, entraren les tropes franquistes, el germà Llobet i el pare Escarré, vestits d'hàbit, els anaren a rebre. Escarré s'autonomenà "prior", i l'abat Marcet, en tornar a Montserrat el 4 d'abril de 1939 el confirmà en el càrrec. El mes

d'abril de 1941, l'abat Marcet prengué Escarré com a abat coadjutor. Així, aquest esdevingué automàticament abat de Montserrat a la mort de Marcet, ocorreguda l'any 1946.

En els primers anys del franquisme, però, tot i dur una vida retirada, l'abat Marcet tingué topades amb les autoritats franquistes i les eclesiàstiques. Discutí amb el bisbe Díaz de Gomara, qui ordenà que el llatí es pronunciés "a la española" i no amb la pronunciació romana, que era considerada "separatista". També fou amonestat pel governador civil González Oliveros per una invitació a la festa del "Bisbetó", on figuraven algunes paraules en català. González Oliveros respongué a la invitació amb una carta del 9 de desembre de 1939 on deia:

> *"Le suplico no vuelva a incurrir en semejante piadosa picardía. De otra suerte y seguramente sin proponérselo, suscitará, con el ejemplo, el deseo en alguno de invocar el precedente y de quebrantar (o intentarlo, al menos) la unidad de criterio establecida sobre estas cosas. Como decían mis antecesores del siglo XVI en la Universidad salmantina, es evidente que en esta cuestión "anguis latet sub herba". Convendría ahuyentarla para no vernos en la precisión de aplastarle la cabeza".* (Massot,1978 a:32).

El 1942 hagué de fer els honors al general Franco, qui visità el monestir per primera vegada, pronunciant un discurs encomiàstic que alguns autors -com Massot- dubten que escrivís ell. En qualsevol cas, l'abat Marcet era un home d'una catalanitat fora de dubte, que afavorí la cultura catalana perquè *"la considerava inseparable de Montserrat"* (Massot,1978 a:32), i que patí el que anomenava "martiri patri" durant les dues dictadures que li tocà de viure. El seu successor, l'abat Escarré, amb una posició força més ambigua de bell antuvi, acabaria resultant un digne fill espiritual seu.

En acabar la guerra, tot i la catalanitat de l'abat Marcet, que tants problemes li havia provocat amb els governs de Madrid, amb el rei Alfons XIII inclós, la consciència religiosa s'imposà sobre la catalanista a Montserrat. Les ferides de la guerra feien difícil que tota la comunitat analitzés fredament les raons per les quals la guerra s'havia produït i les veritables intencions dels vencedors. Per això, encara que veiessin que les institucions legals autònomes havien desaparegut, que la llengua catalana era perseguida i que els vencedors pretenien esborrar tots els senyals d'identitat de Catalunya, durant un primer temps es visqué una situació d'idil.li entre l'abadia i el règim franquista. L'idil.li només era trencat per les topades entre l'abat Marcet i les jerarquies.

A poc a poc, però, aquesta situació varià i l'abat coadjutor (i posteriorment abat) Escarré, començà a comprendre que Montserrat era més que un monestir. Era un monestir nacional. A partir d'aquí i, sobretot, des de les Festes d'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat el 1947, l'abadia i el seu abat esdevingueren un símbol per al país. Eren anys de misèria, tant material com d'autèntica espiritualitat. Les jerarquies eclesiàstiques eren estranyes i contràries a Catalunya. Davant d'aquests fets, els catòlics buscaren un lideratge espiritual que no trobaven en els bisbes. I la funció recaigué en l'abat de Montserrat, associat a l'esperit de catalanitat. Tant fou així que l'abat de Montserrat, al llarg del franquisme, esdevingué *"una figura religiosa de inevitable proyección política que amarga el imperial fervor mariano del Régimen"* (Villan,1981:17).

Francesc Escarré i Jané, qui canvià el nom per Aureli M. en entrar al noviciat de Montserrat, tenia una tendència personal i una capacitat

innata per acceptar aquest lideratge. No era un intel.lectual, com molts dels seus monjos, sinó un home de govern i d'acció. Fou -i encara és- un home controvertit i discutit, però als anys seixanta esdevingué un símbol de l'Església catalana.

Escarré començà la tasca de coadjutor a Montserrat amb unes relacions molt bones amb el règim. En en el seu canvi hi influirien el contacte amb universitaris, intel.lectuals de la resistència i els dirigents dels moviments obrers clandestins. Tots ells l'aproparen a la realitat de por, misèria i desesperança que vivia la població i això l'ajudà a canviar. Segons el seu successor, dom Cassià M. Just:

> *"Als primers anys, ell pensava de poder influir perquè el règim evolucionés, però va arribar un moment que es va convèncer que no era possible i és quan va prendre unes posicions més dures"* (Roig,1978:36).

El resultat final de la seva evolució ideològica i del seu compromís amb Catalunya és prou conegut: l'exili a Itàlia i la tornada a Catalunya per a morir.

Però abans de l'exili, i durant els anys quaranta i cinquanta, l'abat Escarré ja havia treballat a favor de la represa cultural de Catalunya. En aquest sentit s'enmarca el suport constant que donà a mossèn Antoni Batlle i al moviment escolta o al finançament al "Moviment Català de Coordinació Social", al qual arribà per mitjà de Jaume Vicens Vives. Aquest organisme organitzava cursos de català clandestins a pisos particulats i un dels impulsors era Joan Triadú. Acabà essent a l'origen d'Omnium Cultural. També fou significativa la represa de publicacions en català des de Montserrat, com la **Bíblia**, el **Nou Testament Popular**, les revistes **Germinàbit** i **Serra d'Or** i **Qüestions de Vida Cristiana**, en un intent de dotar al país de llibres religiosos i mitjans de comunicació

catalans i en català. Mantingué molts contactes amb els grups de joves catòlics preocupats alhora per la pàtria i el cristianisme, com el "Grup Torres i Bages", el grup "Cristians-Catalunya" (CC), i l'Acadèmia de la Llengua Catalana de les Congregacions Marianes. Impulsà els sermons en català a partir de 1948.

Aureli M. Escarré, nascut a L'Arboç el 1908, entrà al noviciat el 1925. Provenia d'una família de pagesos de pare socialista que respectava les idees religioses de l'esposa. Escarré comptà amb el suport de la mare davant l' oposició paterna en la seva vocació religiosa. L'abat Marcet li ensenyà la fidelitat a l'Església, a Catalunya i a la vida monàstica. Amplià estudis a la universitat romana de Santo Anselmo i s'aficionà a la literatura, la història i l'art, del qual seria un mecenes com a abat de Montserrat.

La guerra civil el marcà profundament i el feu un acèrrim enemic del comunisme. La vida a l'abadia, on havia entrat molt jove, l'havia desconnectat de la realitat social catalana, i per això era contrari a tot el que sonés a comunisme, socialisme, esquerres i sensibilitat social. Respecte de la política i dels partits polítics no varià l'actitud. En canvi, sí que esdevingué més receptiu en temes socials perquè *"a mesura que anà posant-se en contacte amb el poble (...) anà descobrint que, darrera el triomfalisme religiós d'aquells primers anys de la postguerra, s'amagava la tragèdia que vivia una gran part del poble català, molt especialment les classes populars"* (Correu,1985:529). Quan s'adonà que era el seu propi poble el que patia, li quedà clar que com a abat de l'única institució autènticament catalana que el franquisme no havia destruït, li corresponia de jugar un paper important en el redreçament del país.

"Els benedictins estem molt a prop del poble i per això el representem. Montserrat és el cas més alt d'aquesta actitud" havia declarat Escarré . Apropar-se al poble li costà desobeir als seus superiors religiosos i enfrontar-se amb el règim. Però els fidels li ho agraïren en moltes ocasions i especialment en el seu funeral (20). La seva actitud de compromís fou criticada dins la mateixa comunitat benedictina i, no cal dir-ho, dins de l'Església espanyola i catalana. Però Escarré creia que *"la vida monàstica, al mateix temps que és un "no" al món, és un "sí" responsable a aquest món del qual no pot desentendre's"* (Vilanova a AA.DD.,1968:37).

Fou aquesta combinació de "sí" i "no" el que marcà aquesta actuació a favor del país i el convertí en un punt de referència, en una nació on no n'hi havia gaires. Era inútil que declarés que *"no sçoc més que un monjo; i la meva missió consisteix en predicar la veritat i pregar a Déu perquè es compleixi"* (Porcel a AA.DD.,1968:32). Per a molts catalans era una autoritat espiritual. Per a altres acabà esdevenint un mite.

I no era més que un home. Autoritari, amb dots de govern excepcionals, amb gran confiança en ell mateix i unes idees ben clares del Montserrat que volia construir (21). Segons el monjo Hilari Raguer (Correu,1985:523), Escarré estava influït pels Papes del Renaixement, cosa que explicaria el seu mecenatge artístic, el gust per les grans construccions i l'establiment de relacions amb els personatges més rellevants de tots els àmbits del poder eclesiàstic i cultural, tant legals com clandestins. Aquests contactes li serviren per a conèixer millor la realitat del país i per a arribar al convenciment que sense la unió de tots els catalans, sense distinció de religió, classe i

ideologia, no seria possible de refer el malmès país resultant de la guerra.

El seu successor al capdavant de l'abadia, dom Cassià M. Just, al sermó de comiat, recordà una afirmació d'Escarré:

> *"L'autoritat comporta el poder, la força i la dignitat; però aquestes prerrogatives impliquen també una responsabilitat en l'exercici d'un servei i d'una caritat, especialment vers els pobres i els perseguits, en favor de la llibertat de tots els ciutadans"* (Just a AA.DD., 1968:27).

S'ha dit que fou autoritari amb la comunitat benedictina, la qual governà amb mà de ferro. Però l'autoritat moral que exercí a Catalunya es desprengué del que considerà la defensa de la veritat i dels oprimits pel poder regnant.

-Les Festes de l'Entronització de la Verge de Montserrat-

"A Montserrat, tot està previst" (22)

El 27 d'abril de 1947 se celebraren a Montserrat les Festes de l'Entronització de la Verge, que foren un esclat de fervor popular. Feia poc que havia mort l'abat Antoni M. Marcet i el nou abat Escarré abocà totes les seves dots d'organitzador en l'intent que els actes sortissin rodons. Aquestes festes, a més, suposaren *"la decidida incorporació de l'abat Aureli, en contrast amb la idea que hom se n'havia pogut fer d'antuvi contraposant-lo equivocadament amb el seu antecessor, a la tasca de retrobament de tot un poble, creient i fratern, acollit amb nou fervor a l'empara montserratina"* (Boix,1968:29).

Aquestes festes significaren, per a la mísera i bastonejada Catalunya de la postguerra, sortir-se de l'encerclament, de l'atac cultural i lingüístic per una banda. Per un altra costat, suposà un primer intent de reconciliació entre els catalans, d'apaivegament de les tensions, de voluntat de deixar enrera els patiments provocats per la guerra. Montserrat fou, durant uns dies, una casa per a milers d'homes d'un país que havia perdut totes les institucions que li eren pròpies. Va ser, en certa manera, l'afirmació d'uns ideals i de l'esperança en la seva supervivència.

La decisió de celebrar aquesta entronització s'havia pres tres anys abans. El 1944, amb motiu de la festa pel centenari de la reobertura del santuari al cap de nou anys de l'exclaustració de 1835, es cregué que la situació en què es trobava la imatge de la "Moreneta" no era la més adient. La figura havia estat amagada pels monjos durant la guerra,

sense els vestits postissos que duia habitualment. En tornar a l'abadia el 1939, la verge fou col.locada a la cadira abacial de les celebracions solemnes i es feren reformes al cambril. Però aquesta solució provisional no era satisfactòria per als monjos, i així fou com el 1944 llançaren la idea de preparar-li un tron d'argent a base de les aportacions populars. Seria un regal del poble de Catalunya en plena postguerra de privacions i clima pietós.

L'abat Escarré en fou escèptic al principi, perquè dubtava que en aquells anys es pogués fer el nou tron o "estoig", com n'hi deien. El pare Adalbert M. Franquesa parlà amb els rectors de les parròquies de les rodalies el dia de la festa de Sant Benet de 1944:

> *"Gairebé sense propaganda, a finals d'any havíem recollit ja cent quilos de plata i més de tres quilos d'or, dels petits objectes que els fidels oferien. El 1945 ja teníem més de dos-cents quilos de plata i més de cinc d'or".*

El poble, doncs, respongué més enllà de totes les previsions, cosa que permeté donar més volada al projecte inicial. Tant fou així que la celebració, que havia estat pensada per al 8 de setembre de 1946 hagué d'ajornar-se fins al 27 d'abril de 1947. Fou la festa grossa de l'entronització. Però no va ser l' única festa celebrada amb aquest motiu.

Resulta sorprenent com, en uns anys tan dolents, el poble català s'abocà a donar joies i objectes de valor per a poder fer el tron, quan hi havia problemes de subsistència diaris a moltes famílies. Maur M. Boix raona aquesta esplendidesa argüint que coincidiren

> *"en un mateix moviment de devoció mariana i montserratina tot de motivacions més o menys heterogènies -el record dels difunts, les penalitats superades, l'afany apostòlic, les noves fortunes, la revifalla de la fe sociològica, el sentit català- aglutinades amb un bon deix d'allò que ara anomenen nacional-catolicisme i que bé hi*

era, a la catalana, malgrat l'impuls espiritual tan sincer" (Boix,1977:38).

La resposta dels devots, tant des del punt de vista de donació material, com de participació personal a les Festes fou una de les claus de l'èxit. L'altre punt clau va ser l'organització de les festes.

La organització de les festes anà a càrrec de l'anomenada "Comissió Abat Oliva", escrita llavors amb "v", seguint el criteri del pare Albareda que era l'historiador de l'abat-bisbe fundador de Montserrat. La Comissió era presidida per Fèlix Escales i Chamení, *"que en tot moment sabé ésser un digníssim president, ple de comprensió i de discreció"* (Manent,1971:36). El secretari general era Fèlix Millet i Maristany (23). Ambdós homes eren financers importants que no tenien problemes polítics per gaudir de bones relacions amb el règim. Millet havia estat president de la "Federació de Joves Cristians de Catalunya" i, tot i que durant el franquisme fou un defensor del règim, actuà sempre com a protector i mecenes de la llengua i la cultura catalanes. Era un catalanista moderat que hagué de fugir de la zona republicana durant la guerra, per causa de la persecució religiosa. Aquests fets el marcaren i en certes ocasions mostrà incomprensió respecte dels que, catòlics com ell, s'havien quedat a Catalunya durant la guerra (Serrahima,1972:156).

L'abat Escarré, en veure com anava el ritme de donacions, s'adonà de la importància que podia tenir aquest moviment espontani si era dequadament dirigit. Així, quan durant una reunió de tres dies a Montserrat, el mes de març de 1946, Fèlix Millet, amb alguns joves ex-fejocistes, s'oferí per a dur a terme una propaganda activa i organitzar

la festa de l'entronització procurant que hi hagués una àmplia participació, l'abat acceptà encantat.

En aquest primer nucli de la comissió hi havia, a més de Fèlix Millet, Josep Bagunyà, Josep Benet, Emili Boix i Selva, Tomàs Roig i Llop, Pau Roig Giralt, Jordi Bassols, Enric Solé Galceran, Ramon Tous, Josep Jané, Josep Mauri Serra, Jaume Nualart, Enric Cormenzana i Manuel Ibáñez Escofet. A aquest primer "nucli del catorze" s'hi anà afegint nova gent, provinents de totes les classes socials, ideologies i partits polítics. L'abat Escarré delegà al pare Adalbert M. Franquesa perquè s'ocupés de fer d'enllaç entre l'abadia i la comissió. I Josep Benet, secretari particular de Millet i molt vinculat a Montserrat per haver-ne estat escolanet, va ser qui s'acabà encarregant de l'organització general i dirigint el secretariat de la comissió, quan Millet el nomenà el seu "delegat" a la Secretaria General.

La Comissió Abat Oliva acabà aplegant la majoria de notables del país, però també joves universitaris i ex-fejocistes units pel que havia de ser la festa de la reconciliació dels catalans. L'esperit que presidí les Festes s'aplicà també a la comissió organitzadora, on curiosament, hi coincidiren persones que havien estat perseguides i/o condemnades a mort per algun dels dos bàndols en lluita.

El text que figurà en una de les estampes repartides i que, en certa manera, esdevingué el símbol de les Festes era:

> *"Ningú no ha d'ésser exclòs d'aquesta festa de família, pensi com pensi, a menys que ell mateix se n'exclogués per odi als seus germans o per desamor a la seva mare"*

La Comissió Abat Oliva constava d'una comissió central que aplegava un centenar de persones procedents de diversos estaments (24). Alhora es constituïren comissions més petites a les capitals de les comarques i a

centenars de pobles d'arreu del Principat. A més es crearen comissions especialitzades que tingueren una doble funció: organitzar la seva pròpia diada i contribuir a la festa general. Aquestes comissions foren les dels sardanistes, els excursionistes, els esbarts dansaires, els cantaires, els ocellaires, els escaladors, els estudiants (25), etc. Cadascun d'aquests grups celebrà la seva pròpia festa a Montserrat. Algunes de les més rellevants foren:

* 23 de març: diada dels escaladors, en què cent seixanta-sis escaladors feren l'ofrena de *"l'arqueta de pedres de tots els cimals de Catalunya que havien d'ésser posades al sòcol del tron"* (Manent,1971:37).
* 18 de maig: diada dels excursionistes.
* 8 de juny: diada dels sardanistes amb l'ofrena de la llàntia.
* 10 d'agost: diada dels ocellaires.
* 26 d'octubre: diada dels estudiants amb l'ofrena de la llàntia.

La comissió central es reuní a Montserrat el 30 d'octubre de 1946, novè centenari de la mort de l'abat Oliba. S'hi inauguraren les estàtues de l'abat Oliba, feta per Enric Monjo, i de Sant Benet, obra de Josep Clarà, i a la tarda s'hi realitzà una sessió acadèmica en homenatge als fundadors de Montserrat. Josep M. de Sagarra hi llegí un fragment del Cant de l'Abat Oliba, del poema **Montserrat**, llavors inèdit. Josep Puig i Cadafalch parlà de la figura de l'abat com a home públic i Lluís Carreras l'assenyalà com un "pare de la pàtria".

El mateix dia se signaren les bases impreses del "Certamen literari convocat amb motiu de l'ofrena del nou tron a Nostra Senyora de Montserrat". Es concedien tres premis de deu mil, set mil i cinc mil

pessetes per a les millors poesies presentades sobre *"tema lliure montserratí"*. I un premi de cinc mil pessetes *"a la millor prosa literària sobre un tema montserratí"*. L'últim premi de cinc mil pessetes era per a la *"millor col.lecció de cinc càntics a la Mare de Déu de Montserrat, fàcilment adaptables a la senzilla pietat del poble, destinats a esser posats en música"*. El jurat el formaren membres de la comissió, com Josep M. de Sagarra (president); Joan Baptista Solervicens (secretari) i Fèlix Escales (vocal). També hi figuraren com a vocals dues personalitats intel.lectuals catalanes de l'època com eren Marià Manent i Jordi Rubió.

La comissió central tornà a trobar-se a Barcelona el 25 de febrer de 1945. Però qui realment feia la feina era el secretariat, que tenia les oficines en un pis de la plaça de Catalunya *"perquè fos ben cèntric i avinent als qui venien de fora"* (Manent,1971:36). Allà hi col.laboraren ex-fejocistes i gent amb experiència organitzativa abans de la guerra, com Josep Mainar, Jaume Marill, Joan Anton Parpal, Pere Puig Quintana i Bartomeu Galí. Els joves tenien la vintena, mentre que Josep Benet, màxim resposable del secretariat i un dels més grans, només tenia vint-i-sis anys.

Passaren pel pis de la comissió molts joves portats pel "nucli dels catorze" inicial, que es dedicaren a fer mítings a les comarques en català els diumenges; a repartir estampes i propaganda; a redactar circulars; a coordinar les comissions comarcals, etc. La feina fou desigual, ja que a moltes poblacions només s'hi pogué fer *"un treball merament personal, gairebé clandestí, perquè els respectius bisbes, i no cal dir certes autoritats civils, no ens permeteren de fer-hi altra*

cosa. Em, refereixo, concretament, a la diòcesi de Lleida i a la de Tortosa" (Benet a Manent, 1971:36).

La comissió emprà el català en la propaganda escrita i en els mítings a comarques. Fou la primera vegada després del final de la guerra que es parlava català en públic i amb permís, i que s'editaven centenars de milers d'exemplars d'estampes, cartes-circulars, pasquins i fins una auca (26) i alguns llibres (27). L'ús del català fou considerat un gran èxit per la comissió i per la població, sobretot perquè l'obtenció del permís no havia estat gens fàcil. L'abat Escarré escriví al governador civil de Barcelona, Bartolomé Barba Hernández, l'abril de 1946 el següent:

> *"Puesto que se trata del pueblo y de las clases más humildes del mismo a quienes deben dirigirse nuestros desvelos en este afán de avivar su devoción a la Santísima Virgen de Montserrat, solicito de V.E. se digne conceder pueda llevarse a cabo esta propaganda también en catalán, asegurándole por nuestra parte la exclusión de todo carácter político"* (Villan,1981:20).

El governador autoritzà part de la propaganda escrita en català, però negà rotundament el permís per a la propaganda radiofònica. De fet, el governador acceptà part de la proposta de l'abat perquè *"era absolutamente impolítico negar el permiso para que desde Montserrat pudiera hablarse en catalán"* (Massot,1977:54). Des d'aquest moment la comissió tenia el primer èxit: el català fou usat com a llengua de comunicació massiva -a manca de mitjans de comunicació en català-, emprada públicament, i fou, durant les festes, l'idioma de relació habitual entre els participants.

La propaganda en català tingué el principal exponent en les cartes-circulars, no periòdiques, que eren enviades individualment i que no passaven censura. Aquestes cartes es feren imprimir en cilostil primer,

i després van serimpreses (a partir de la núm. 6) a Gràfiques Marina (28). De fet, el desig de l'abat era editar el periòdic **La Veu de Montserrat**, en català, i dedicat a les festes, tal i com s'havia fet arran de les festes del Mil.lenari de Montserrat l'any 1880. Però malgrat les seves gestions, no obtingué el permís i el periòdic fou substituït per les cartes-circulars, i també per uns **Fulls Orientadors** sobre problemes d'organització, dirigits, essencialment, als delegats comarcals.

Aquestes cartes-circulars començaren a ser publicades el 13 de setembre de 1946 per la "Comissió Abat Oliva. Organitzadora de les festes del Tron de la Verge de Montserrat". A les circulars s'hi donaven notícies sobre la marxa dels preparatius de la festa i es donaven els resultats dels diferents premis que s'havien convocat per a l'ocasió. A la circular núm.8 (abril 1947) hi havia un veredicte dels premis de literatura. Només s'hi indicava el títol, ja que els autors foren donats a conèixer a la festa celebrada a Montserrat el 5 de juliol de 1947. Els guardons de poesia foren per:

-**Aires de llegenda** de Josep Romeu i Figueras; -**Magnificat Montserratí** de Josep M. López-Picó; -**Muntanya única** d'Alexandre Cirici.

També es concediren tres premis extraordinaris de poesia a les obres: -**El Romaní** de Felip Grangés; -**La Muntanya del Foc** de Josep M. Boix i Selva, i -**L'Abat Oliba** de Frederic Alfonso i Orfila.

El premi a la millor prosa literària fou per a Joan de Mura -pseudònim de Joan Alavedra, escriptor exiliat-, per **Pelegrins a Montserrat**.

La circular núm.6 havia donat el resultat del premi a la col.lecció de cinc càntics que havia estat concedit a **Cinc càntics per als romeus**

de Montserrat, obra de Joan M. Boix i Selva, qui era estudiant a Montserrat i esdevindria monjo, anys més tard, amb el nom de Maur M.

A més de les cartes-circulars projectades per la comissió, se'n repartiren d'altres, com les circulars de "L'Aplec de Germanor Sardanista a Montserrat" i la carta-circular escolar.

-La festa-

I arribà el dia de la festa de l'entronització. A Montserrat s'aplegaren el 27 d'abril de 1947 entre setanta-cinc mil i cent mil persones. Molts hi havien arribat el dia abans:

> *"Milers i milers de persones de totes les comarques començaren a pujar a peu pels senderons de la muntanya, algunes vingudes caminant des dels seus pobles. Més d'un pelegrinà, com els antics romeus, dos i tres dies. En arribar la nit, el recinte del monestir era ple de gom a gom"* (Manent,1971:37).

Llavors començà la vetlla de Santa Maria, que significà la part més positiva de la festa. Hi participaren unes trenta mil persones que ja havien arribat a Montserrat. La Vetlla, que des de llavors s'ha fet cada any la nit del 26 al 27 d'abril, fou:

> *"una manifestació excepcional de devoció montserratina, però alhora una explosió de país. El primer retrobament col.lectiu després de la guerra. N'era un exponent concret, absolutament insòlit, increïble tot i sentint-lo tan clar, el català que ressonava per la muntanya a través dels altaveus"* (Boix,1977:39).

La gent no pugué dormir perquè no hi havia cel.les per a tots.

L'endemà, a la festa oficial, prengué molta més rellevància l'aspecte protocolari i, per això, els estudiosos han considerat que foren dues parts molt contrastades de la mateixa festa: la nit i el dia. A la festa del dia 27 hi acudiren representacions de totes les

comarques, que eren saludades pels altaveus. Foren citats en públic, d'ençà la guerra, els noms de dos exiliats il.lustres, Pau Casals i Josep Carner. La celebració fou presidida pel cardenal de Tarrragona, Arce Ochotorena, com a legat pontifici. La designació vaticana, que suposava l'aixopluc de Roma a les festes, implicà que el govern hi enviés un alt representant, el ministre d'Afers Estrangers, Alberto Martín Artajo. Aquest representava al cap de l'Estat davant del legat papal.

Per la seva banda, Arce Ochotorena, acabada la missa, pronuncià un discurs en castellà de tres quarts d'hora. A la celebració oficial hi assistiren una vintena llarga de prelats, tots els bisbes de Catalunya -menys el de Lleida, plaça que era vacant-, i totes les autoritats civils i militars del Principat. Per part de l'organització, s'acordà que només parlarien l'abat Escarré i Fèlix Millet com a secretari general de la Comissió Abat Oliva, el qual llegí la **Visita Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat** de Torras i Bages.

El que no formava part del programa però havia estat preparat pel propi Josep Benet amb els membres dels Grups Nacionals de Resistència, va ser la col.locació d'una immensa senyera, llavors prohibida, a la muntanya "Gorro Frigi", que hi romangué durant tot el dia. La festa, en definitiva, fou un èxit i en va ser una prova el manifest de gratitud a tots els participants que escriví l'abat Escarré i que va ser publicat als diaris el 4 de maig de 1947 (29).

Les conseqüències i repercussions de les festes foren diverses. Per a Josep Benet tingueren *"una gran transcendència en la supervivència i el redreçament del poble català després de la desfeta del 1939, i són,*

per tant, una de les fites més importants dins la història catalana de la postguerra" (Benet, 1977 b:42).

El 1947 l'esperança en l'enderrocament del règim franquista per part de les potències occidentals s'esvaí. Tant als exiliats com als que continuaven al Principat els quedà clar que hi hauria dictadura per molts anys. Així fou com alguns dels exiliats optaren per tornar i com els de l'interior decidiren d'endegar la conquesta d'espais de llibertat. L'Església, i precisament Montserrat a partir de les festes, contribuí a aquest canvi d'objectius, i ajudà en la labor de suplència. Bàsicament, les conseqüències de les festes foren:

1) Desvetllament de la **consciència de catalanitat** adormida en molts pobles i persones, gràcies a la propaganda en català, les reunions multitudinàries i el retrobament amb persones del propi país que patien els mateixos problemes i anhels.

2) Primer intent seriós de **reconciliació nacional**. La guerra civil havia provocat una divisió important entre els catalans partidaris de la República i dels rebels, i també entre els mateixos combatents de l'exèrcit republicà. A les festes es predicà *"la reconciliació i la germanor entre els catalans, perquè sense reconciliació entre tots els fills d'aquesta terra no era possible que el poble català es redrecés"* (Benet, 1977 b:42).

D'aquesta manera, Montserrat tornà a ser un símbol de la unitat del poble català, que es veié enfortit perquè es tornaren a posar en contacte els exiliats i els que s'havien quedat al país. Durant les festes havien estat llegits els missatges d'adhesió que havien arribat d'arreu del món. Algunes de les revistes fetes a l'exili per catalans es

feren ressó de les festes, tant elogiant-les, com fou el cas de **Quaderns de L'Exili** (30), com criticant-ne alguns aspectes, com va fer **La Nostra Revista**, ambdues publicades a **Mèxic**. En certa manera també es potencià la idea d'unitat dels Països Catalans, ja que assistiren a la festa delegacions de les Illes i del País Valencià, indrets on, amb moltes dificultats, la Comissió Abat Oliva va intentar fer alguna cosa.

3) **L'abat Escarré**, instant a la reconciliació, seguí l'exemple predicat pel cardenal Vidal i Barraquer fins la seva mort. A més, començà a tenir contacte real amb els diferents sectors de la societat catalana que s'oposaven al règim franquista.

4) Pocs dies després de la festa gran, el **governador civil de Barcelona**, Bartolomé Barba Hernández, fou substituït del seu càrrec. Sembla que el fet que es parlés en català, la propaganda en la mateixa llengua i l'aparició de la senyera feren considerar al govern que la situació se li havia escapat de les mans. De tota manera, el règim no devia quedar massa contrariat amb la festa perquè el 20 de maig de 1947 el propi general Franco anà a visitar el monestir, i pocs dies més tard hi anaren, plegats, cinc ministres. La destitució del governador civil suposà la impossibilitat de continuar fent mítings a les comarques i d'editar més propaganda en català. La tasca es limità al recinte del monestir en els pocs actes que restaven per fer a les diferents agrupacions.

5) Impuls a moltes activitats culturals iniciades amb motiu de les festes i que després tindrien continuïtat. Per exemple, sorgí l'Esbart Verdaguer i un nou i fructuós període dins el món de la sardana, en el sentit de coherència cívica, de proselitisme i de coordinació per tot Catalunya. Uns quants exemples són: * la constitució de l'Obra del Ballet Popular; * a celebració anual de l'Aplec de Sardanistes de Catalunya; * l'establiment de les Jornades d'Estudi Sardanistes; * la institució del Dia Universal de la Sardana.

Durant uns mesos, les comarques feren subscripcions per a dur la llàntia a Montserrat i prosseguí la recollida de signatures -unes tres-centes mil- que demanaven a Roma que la diada de la Mare de Déu de Montserrat fos declarada festa de precepte. Des d'un punt de vista més individual, les festes estimularen la creació i la publicació d'obres literàries dedicades a Montserrat, com les d'Agustí Esclasans o Manuel Brunet.

6) Contrast entre el significat que donaren a les festes la premsa oficial i la clandestina. Molts diaris parlaren de l'espanyolitat de Montserrat. **Ariel**, en canvi, dedicà un número especial, el 9, corresponent al mes d'abril de 1947, a Montserrat, exaltant-ne la catalanitat i les dificultats viscudes en aquells dies (31). La justificació donada a la primera pàgina de la revista deia:

> *"Aquest número especial de la nostra Revista concedeix amb cert espai una decidida atenció als temes que partint de les arts i de la cultura de Catalunya es relacionen amb Montserrat. Hem cregut que aquesta era una forma adequada d'associar la nostra publicació a les jornades montserratines actuals"*

La introducció comentava les dificultats que tenia **Ariel** per veure la llum per causa de la seva clandestinitat i, de manera general, els

problemes que patia el país, per a acabar assegurant que *"sense oblidar que més encara que entre músiques i fins de primavera és entre dol i silenci que ascendim tots lentament, ni que sigui per camins oposats, la mateixa segura muntanya"*.

Per a molts, les festes de Montserrat constituïren *"com un esclat de llum i d'esperança enmig de la tenebra"* (Benet, 1977 b:42).

-Josep Benet-

> *"Un foc intern li consumeix la pell*
> *i l'esquelet sota l'americana,*
> *s'alimenta d'història catalana*
> *i espera -encara- un nou Comte d'Urgell"*
> (*epigrama* de Manuel Ibáñez Escofet dedicat a Benet i escrit en la reunió preparatòria del "nucli dels catorze"de la Comissió Abat Oliva a Montserrat, el març de 1946)

"Aquelles festes representen un dels moments culminants de la meva vida" deia Benet trenta anys després (Benet,1977 b:42). I és que bona part de l'èxit d'aquells dies se li degué a ell, que havia estat el cap del secretariat de la Comissió Abat Oliva. Benet tenia només vint-i-sis anys quan s'ocupà d'organitzar les festes de l'entronització de la Verge de Montserrat. Arribà al càrrec perquè era el secretari particular de Fèlix Millet, secretari general de la Comissió Abat Oliva. Havia conegut a Millet a partir de Maurici Serrahima, el qual l'havia recomanat com a preceptor dels fills de Millet.

Josep Benet nasqué a Cervera el 1920. La família es traslladà a Barcelona en no anar bé la botiga muntada pel pare. Aquest feu diversos oficis a la capital mentre la mare treballava de sastra. El seu pare morí el 1935 en tràgiques circumstàncies, si bé els pares ja vivien separats. Benet estudià als claretians de Cervera fins als set anys i després entrà a l'Escolania de Montserrat on estudià música. Va fer el batxillerat als jesuïtes de Barcelona, on feia de criat a canvi dels estudis que la família no li podia pagar. Participà a la guerra civil i fou ferit a l'Urgell.

A la postguerra començà a treballar donant classes particulars i feia de músic mentre estudiava Dret a la Universitat de Barcelona, on s'havia matriculat el 1941. A la universitat inicià la tasca de resistència contra el règim, amb una multiplicitat d'accions que el durien a ser present a totes les iniciatives culturals clandestines catalanistes que es desenvoluparen durant els anys quaranta i cinquanta.

Benet, durant els primers anys del franquisme, s'ocupà d'organitzar la resistència a la Universitat i de participar en totes les reunions, tertúlies i actes de contingut cultural que contribuïssin a mantenir la cultura catalana i poguessin esdevenir formes d'oposició al règim. Era més un intel.lectual que no un polític revolucionari, si entenem com a intel.lectual el fet que s'expressava amb total llibertat en els àmbits restringits on es movia, que intentava crear un doctrina o corrent d'oposició i que es convertia en un líder d'opinió, preocupat per la investigació històrica i per la realització d'accions concretes. No es quedà mai a la torre d'ivori pontificant, sinó que intervingué en les accions que promovia i opinà sobre el que passava.

El jove Benet fou intransigent i dur en els primers anys del franquisme amb totes aquelles activitats que poguessin semblar de "col.laboració" amb el règim o d'abandonament de les reivindicacions. Així, s'oposava a la publicació de la revista en català que proposava Josep Janés o a l'edició de llibres en català de l'editorial Selecta, tot i que ell era a l'origen de l'editorial clandestina "Edicions de la Negra Nit". La raó era senzilla: no es podia transigir amb l'idioma. Si no es podia tenir tot en normalitat, més valia callar. No es podia enganyar el país.

Aquesta actitud, la mantingué fins el 1947, en què el règim franquista es consolidà. Fins llavors, Josep Benet, com tants d'altres, havia cultivat l'esperança que els aliats "derrotarien" Franco un cop acabada la guerra mundial. El desencís es produí el 1947 i la derrota definitiva el 1953, quan se signà el Concordat i els Acords de Cooperació amb els Estats Units.

A partir del 1947, doncs, Benet i els resistents iniciaren allò que se'n digué "la conquesta d'espais de llibertat". Es quan Josep Benet s'ocupà de l'organització de les Festes de l'Entronització de la Verge i quan es donà suport, des de diferents àmbits, al moviment escolta, als esbarts dansaires, als sardanistes, a la publicació de llibres en català des de la legalitat vigent, a les revistes clandestines en català, etc.

Tot i trobar-se a la base de moltes accions, Josep Benet tingué l'habilitat de no ser mai empresonat i que no se li pogués atribuir cap de les accions contra el franquisme que arribà a realitzar en aquells temps. La seva formació catòlica a l'Escolania de Montserrat i a la Federació de Joves Cristians de Catalunya abans de la guerra, provocaren que sempre estigués vinculat a les activitats de l'Església catalana: des de cofundar la revista **Germinàbit**, fins a l'organització de les Festes, passant per l'Acció Catòlica dels anys quaranta, que abandonà perquè el rígid nacional-catolicisme de Madrid no li permetia reorganitzar la Federació de Joves Cristians de Catalunya com era la seva intenció.

A la Universitat creà el Front Universitari de Resistència Catalana (FURC), del qual fou president *"tot i que trobà algunes resistències per la seva personalitat absorbent"* (Manent,1986:116). **Orientacions** fou la revista portaveu del Front Universitari de Catalunya. El to, com ja s'ha

vist a l'apartat dedicat a la universitat, era dur i radical i defensava el nacionalisme català. També a la universitat fundà els Grups Nacionals de Resistència (GNR), on hi havia les seccions d'obrers i d'intel.lectuals i que s'especialitzaren a posar senyeres en llocs públics i en ocasions importants. La col.locació de banderes catalanes era un desafiament al règim, perquè la seva exhibició era prohibida. Les persones que integraven tots els grups eren reclutades per cooptació.

Pel seu treball al costat del milionari i benefactor de la cultura catalana, Fèlix Millet i Maristany, Benet es trobà implicat en les activitats de la Benèfica Minerva i entrà en contacte amb erudits i escriptors catalans ja famosos abans de la guerra. La seva, una generació sense mestres, gaudiria així de l'estimació i dels coneixements d'aquells intel.lectuals catalans que romanien al país o havien tornat de l'exili, que no podien exercir la feina als llocs públics i difonien els seus coneixements en tertúlies, conferències clandestines i fent classes als Estudis Universitaris Catalans. D'aquesta manera Benet connectà amb la generació de Carles Riba, Jordi Rubió, Josep M. de Sagarra, Jaume Vicens i Vives, Ferran Soldevila, Pau Romeva i Maurici Serrahima, per citar-ne alguns. La relació d'amistat amb els intel.lectuals catalans el duria a *"aplaudir el contacte que s'establí entre catalans i castellans en els Congressos de Poesia de Segòvia, Salamanca i Santiago"* (Manent,1986:123).

Josep Benet es casà amb Florència Ventura el 1948. Ella era emparentada amb els Serrahima, amb els quals el propi Benet tenia gran amistat.

> *"7/3/1944. (...) Josep Benet és un dels nois joves més interessants que he tractat d'uns anys ençà. El vaig conèixer deu fer un parell d'anys, a través de l'Albert Ventura i Monteys, fill d'una cosina germana meva i en Benet és amic d'ell i festeja amb la seva germana,*

que es diu Florència. L'Albert el va acompanyar al despatx. Després ens hem vist força sovint; anem molt -o potser del tot- pels mateixos camins" (Serrahima,1972:147).

Amb Maurici Serrahima, Josep Benet participà al grup **Miramar**, a tertúlies de tipus polític, a debats a casa de Jaume Vicens Vives i, finalment, muntà el seu propi despatx d'advocat al carrer Petritxol el 1952.

"28/4/1952. En Josep Benet ha deixat de treballar amb en Fèlix Millet (...) El cas és que ha decidit posar-se a fer d'advocat. I jo, que em trobo tan sol al despatx (...) li he proposat de venir-hi. Li he dit que no li responia de donar-li feina, però que si ve no li caldrà llogar un pis, ni fer cap instal.lació, trobarà local, mobles, llibres, telèfon i fins una mecanògrafa. A més, a l'edat d'ell -32 anys- treballar amb mi -que aviat en faré 50-, no el disminuirà gens. Sembla que la meva proposició no li ha vingut gens malament. M'agradaria que vingués" (Serrahima,1974:233-234).

En aquest despatx hi va fer *"tanta tasca professional com programació clandestina"* (Manent,1986:119). Com a advocat es decantà per la defensa de les víctimes del franquisme, o sia, tots aquells que eren perseguits pel règim, sense importar-li si eren estudiants o obrers, comunistes o socialistes, cristians de la JOC o sindicalistes de CCOO. Fou notable, el 1957, la defensa que va fer de Rosa Santacana, esposa de Joan Comorera, que fou absolta. I al llarg de l'exercici de la professió acabà defensant al propi Maurici Serrahima.

La militància antifranquista el dugué a participar activament en l'organització de les vagues dels tramvies de 1951 i de 1957 -aquesta en col.laboració amb Vicens Vives-; a preparar la campanya de la **P** de "protesta" el 1959; participà en els col.loquis clandestins celebrats el 1964 a can Fèlix Millet a l'Ametlla del Vallès, i el 1971 a can Josep M. Vilaseca, entre polítics i intel.lectuals espanyols de diverses tendències. I fou un dels advocats dels detinguts en la "caputxinada".

Extendre'ns a tots els actes que Benet protagonitzà contra el règim, sobrepassaria, com de fet ja hem fet, els límits cronològics d'aquesta recerca. Josep Benet, a més d'agitador polític, d'advocat en exercici i d'intel.lectual a la dècada dels quaranta i dels cinquanta, es descobrí com a historiador als anys seixanta, publicant una sèrie de recerques remarcables sobre història catalana (32). L'obsessió que ha marcat la vida de Benet ha estat, en qualsevol cas, Catalunya i la seva recuperació nacional, que havia de portar-la cap a una independència de tot poder que no li fos propi.

-Altres iniciatives-

A més del moviment escolta i del punt de referència que suposà l'abadia de Montserrat a partir de les festes de 1947, es feren altres accions de resistència des de l'àmbit religiós o es crearen grups de reflexió sobre Catalunya amb una marcada orientació cristiana, sobretot a partir de mitjans anys cinquanta i als seixanta. Durant el període de temps que ens ocupa, però, potser el més destacable foren les accions realitzades al voltant del que havia estat bisbe de Vic, Torres i Bages, antic patriarca espiritual de Catalunya. Sota el seu record, destacaren dues iniciatives: la commemoració del seu centenari i la creació del grup **Torres i Bages**.

1) L'any 1948 es féu la festa de commemoració del centenari Torres i Bages. L'any anterior s'havia fet la festa d'entronització de la verge bruna i hi havia encara un sentiment de goig i de desig de participació i d'organització d'actes similars per part de molta gent. La celebració havia de servir per a valoritzar la figura de l'antic bisbe, del qual no es parlava públicament des del final de la guerra, i també per a revitalitzar l'esperit de tradició catalana que ell havia defensat.

A la celebració del centenari s'hi aplegaren totes les forces religioses existents, preocupades per incidir en les obres més religioses i espirituals del bisbe, per tal que no els puguessin acusar, les autoritats franquistes, d'intentar "fer política". Així fou com es veieren obligats a no esmentar **La tradició catalana**, considerada la millor de les obres de Torres i Bages.

Aquest fet provocà actituds diverses entre els participants i els organitzadors. N'hi havia que creien que si no es podia parlar de Torres i Bages i de la vinculació que havia fet aquest durant tota la seva vida favor dels drets històrics dels catalans, era millor no parlar-ne perquè es falsejava la seva figura. D'altres, en canvi, pensaven que calia acollir-se a totes les possibilitats i divulgar la seva personalitat perquè els fidels s'interessessin a conèixer a fons les seves idees. Guanyaren els segons i les festes del centenari duraren una setmana.

Als actes públics hi participà molt activament l'Acció Catòlica juntament amb els comitès creats per a tal efecte, entre els quals destacà el de Vilafranca del Penedès, ciutat d'origen de Torres i Bages.

Com en el cas de les festes de Montserrat, també s'editaren publicacions específiques i fulletons. Va ser molt important la tasca de l'Editorial Selecta, que publicà les obres completes del bisbe dins la col.lecció "Biblioteca Perenne". L'edició sortí el mateix 1948 i comptava amb 2.246 pàgines. Hi havia molts marterials inèdits que havia guardat l'antic Foment de Pietat, autor d'una edició de les obres de Torres i Bages que estava exhaurida. Tots els materials foren enviats a Roma, i quan es va rebre l'autorització, es va fer una tria dels articles, contes, llibres, etc. considerats millors. La publicació del llibre editat per la Selecta ajudà a conèixer millor la figura del bisbe, i fou venut amb molta facilitat.

Una altra obra que destacà d'entre les diverses que van ser editades en honor de Torres i Bages, fou un llibret de molt bella presentació que recollia un poema de Mn. Cinto Verdaguer inspirat en el dia que va ser nomenat bisbe de Vic. I també foren remarcables les obres de Costa i Llobera i de Mn. Pere Ribot, rector de Riells del Montseny.

Com en el cas de les festes de Montserrat, es convocà un concurs literari, fet públic arreu de Catalunya, en el qual hi participaren més de setanta treballs, *"la majoria d'ells en català, i alguns parlant com a tema de "La tradició catalana". Això és el que se cercava. Una gran promoció cultural a l'entorn del centenari"* (Correu,1985:407).

La commemoració constituí un èxit de participació popular.

2) El grup Torres i Bages.

El Dr. Lluís Carreras n'era el mentor espiritual i, en aquest grup, s'hi reunien joves universitaris que parlaven del país i de la religió. Molts d'ells s'iniciaren així en la resistència antifranquista i, amb els anys, esdevingueren reputats professionals o polítics. Hi havia Joan Reventós, Jordi Pujol, Jaume Carner, Josep M. Ainaud, Jordi Figueras, Jordi Bonet, Anton Cañellas, Jordi Vilardagas, Josep M. Piñol, Raimon Carrasco...

Era un grup d'inspiració catalanista i cristiana format, majoritàriament, per antics alumnes de l'Escola Blanquerna. Una part de les seves activitats fou de caràcter estrictament religiós -exercicis espirituals-, i l'altra era la feina de posar els universitaris en contacte amb les tradicions culturals catalanes. En aquest sentit, organitzaren conferències a cases particulars, que eren obertes a persones que no eren membres del grup. Alguns dels conferenciants foren Carles Riba, Ferran Soldevila, Miquel Coll i Alentorn i Josep M. de Sagarra.

El grup es constituí a mitjans anys quaranta i la politització creixent dels seus membres els dugué a constituir la Joventut Catalana Democràtica (JCD) al curs 1945-1946, alhora que ampliaven les seves activitats. Una d'aquestes fou la convocatòria, durant dos anys, del "Cartell de Premis Sant Jordi", que era un concurs literari i de treballs de recerca que havien de ser elaborats per universitaris. Els resultats eren donats per un jurat format per catedràtics i realitzat en el marc dels Estudis Universitaris Catalans.

L'altra activitat va ser la confecció d'una revista, pobra en mitjans, que es deia **Quaderns de Sant Jordi**. El primer número sortí el mes de juliol de 1946. La revista era editada en ciclostil, tenia vuit fulls escrits a màquina per una cara, empraven el català i els articles no anaven signats. En sortiren pocs números, en els quals defensaven, invariablement, la Pàtria, de la qual esperaven l'alliberament.

Els articles de la revista eren llargs i duien títols prou significatius com: "El nostre combat", "La nostra aventura", "Raimon Llull, home total", "Marrades polítiques", "L'Esperit comunitari" o "Per un humanisme de la dona". Traduïen els pensaments de Maritain i de Mounier, i el lema que sortia al primer full dels exemplars era:

> *"Si hom ens preguntés per què insistim sobretot en la doctrina, li respondríem: Per tal que la nostra ensenyança sigui pràctica" (P. Bernadot)".*

La revista era de marcada influència catòlica i tractava temes culturals, doctrinals i polítics que responien a la seva presentació, que deia:

> *"Els catalans que us presentem aquests quaderns no fem pas política -tal com pràcticament l'entén el món-; no tenim altre propòsit que impossibilitar l'ofegament integral de les consciències; la nostra acció és de defensa cristiana, humana i religiosa alhora" (núm.1)*

Però el fet és que alguns dels membres de la JCD contactaren amb altres grups polítics fora dels ambients universitaris. Anton Cañellas es relacionà amb Narcís de Carreras que intentava reconstruir la Lliga Catalana; i Raimon Carrasco, amb altres membres de la JCD acabaren vinculant-se a la Unió Democràtica, dins de la qual formaren la Joventut d'Unió Democràtica (JUD). D'altres integrants de la colla acabarien entrant a la "LLiga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat", continuant solament les activitats religioses (Colomer, 1978 a:78).

c) El Congrès Eucarístic Internacional.

Els Congressos Eucarístics Internacionals eren convocats cada quatre anys. Al Vaticà hi havia una comissió permanent que s'ocupava de l'organització i era el Papa qui decidia quina ciutat seria la seu del proper congrés. El XXXIV Congrés Internacional s'havia celebrat a Budapest el 1938, i des d'aquella data no se n'havia fet cap altre, per causa de la IIª Guerra Mundial i de la posterior reconstrucció dels països europeus. A partir de la reconstitució de la comissió permanent, presidida per Mn. Vachon, arquebisbe d'Ottawa, calia decidir on es faria el XXXV Congrés, que reiniciaria una nova sèrie de convocatòries quatriennals. I el Papa Pius XII es decantà per Barcelona.

El XXXV Congrés Eucarístic fou qualificat per aquells que hi col.laboraren i contribuïren en l'èxit organitzatiu, com un *"hecho de la Iglesia y del Pueblo"*. La realitat és que els aspectes polítics hi jugaren un paper rellevant.

La tria de la ciutat de Barcelona fou *"une confirmation de l'entente entre l'Eglise et la dictature franquiste, ou plutôt comme le signe solennel de la rentrée en grâce de l'Espagne dans le monde catholique et au Vatican après les interrogations consécutives à la victoire des Alliés"* (Hermet,1981 b:206). El Congrés Eucarístic va ser el primer pas de l'acceptació del Vaticà del règim franquista, i representà un avenç decisiu en la signatura del Concordat que es realitzaria l'any següent. D'aquesta manera el Vaticà donava el vist-i-plau a un règim autoritari que el mateix 1952 encara executava presoners polítics al Camp de la Bota i que tenia discrepàncies amb la jerarquia eclesiàstica espanyola en aspectes tan importants com la premsa i l'ensenyament (Hermet, 1981 b:207 i ss).

Alhora, la celebració del Congrés, amb la presència a Barcelona de milers de catòlics, entre membres del clero i devots, suposà una operació propagandística molt rendible per al franquisme. El Congrés va ser, sens dubte, un èxit de participació popular. Però tot i fer-se a Barcelona, no tingué cap signe de catalanitat, en clara contraposició al que havien estat, anys abans, les festes d'Entronització de la Verge de Montserrat:

> *"4/6/1952. S'ha acabat el Congrés Eucarístic. Absència pràcticament total de qualsevol acte oficial que respongui al fet que ha estat celebrat a Catalunya"* (Serrahima,1974:240).

La celebració del Congrés, que tingué lloc del 27 de maig a l'1 de juny de 1952 fou aconseguida gràcies a la tenacitat del llavors bisbe de la diòcesi de Barcelona, Dr. Gregorio Modrego. Va fer totes les gestions l'any 1950 amb el nunci apostòlic a Espanya, Mn. Gaetano Cicognani, i amb el Papa Pius XII i amb els substituts a la Secretaria d'Estat del Vaticà, Mns. Tardini i Montini. L'acció donà els seus fruits, ja que el

febrer de 1951, Mn. Cicognani anuncià oficialment que Barcelona seria la seu del XXXV Congrés Eucarístic que tindria lloc l'any següent, sota el lema de "L'Eucaristia i la Pau".

-La preparació-

> *"Porque el Congreso Eucarístico de Barcelona no fue la obra de las Comisiones ni el resultado mecánico de una organización más o menos perfecta; fue la obra, la respuesta, el clamor de toda la ciudad y la diócesis barcelonesas; fue la epifanía de la Iglesia de Barcelona en auténtica comunidad"* (Udina,1977:35).

Si la participació de la població de Barcelona i de Catalunya fou notable, cal remarcar que l'actuació de les diferents comissions creades per a organitzar els actes també ho fou.

El 1952 Barcelona era encara una ciutat amb molta misèria, fam, barraques, emigració en augment i no tenia allotjaments, ni infrastructura hotelera ni prou transports públics. A Barcelona hi arribaren tres-cents mil forasters que, molt sovint, hagueren d'allotjar-se a domicilis particulars. Si tot sortí bé fou gràcies a l'ajut de molts voluntaris i de la premsa.

L'organització estigué a càrrec del Prelat, la Nunciatura Apostòlica i el Vaticà. Tant fou així que l'ambaixador al Vaticà, Fernando M. Castiella, es queixà a Santiago Udina i al canonge Ciprià Montserrat *"por la marginación en que se había tenido a la Embajada por parte del obispo y de la comisión organizadora"* (Udina,1977:35).

El bisbe Modrego sabé voltar-se de les entitats i persones adequades, bàsicament, membres del clero i de les associacions catòliques. Es crearen diverses comissions que s'ocupaven de tasques concretes.

* Pel que fa a la **premsa**, la col.laboració dels diaris, revistes, ràdios, etc. fou entusiasta. Donaven amb temps d'antelació els actes que se celebrarien, oferint tot tipus de missatges i donant un número de telèfon al qual es podia demanar informació sobre el Congrés en diferents llengües. Es muntà una oficina de premsa i ràdio que acollia els periodistes espanyols i estrangers, en un total de cent vint-i-quatre corresponsals que havien estat desplaçats a Barcelona per a cobrir els fets.

* L'acolliment dels congressistes va ser una de les feines més difícils, ja que no hi havia prou espais, tot i que poc abans obriren les seves portes tres nous hotels, l'Avenida Palace, l'Arycasa i el Condado. Foren habilitats col.legis -les classes havien acabat abans-, convents i domicilis particulars, vaixells ancorats al port, etc.

* Van ser incrementats els serveis de trens, tramvies i funiculars. Correus instal.là noves estafetes provisionals. Els serveis funeraris van ser simplificats per evitar problemes de trànsit. Fins el gremi de forners féu hores extres per garantir el suministrament de pa a la ciutat.